

LITERARNA UMETNOST V DELU FRANCETA KIDRIČA

Razprava rekonstruira sistematično celoto Kidričevih pogledov na literarno umetnost. Omejuje njeno področje znotraj širšega predmeta literarne zgodovine — slovstva; opisuje delitev literature na poezijo in verzifikacijo; podrobneje obravnava izvor poezije v doživljanju, zvezo med njenimi glavnimi sestavinami (doživljajsko vsebino in izraznimi sredstvi) ter determinantami ustvarjalne osebnosti (prirojenimi osnovami in vplivi dobe oz. zgodovine). Ukvarja se z estetsko in zgodovinsko-razvojno vrednostjo literature, načena problem sprejema pri bralcu in osvetljuje njeno funkcijo v kulturnozgodovinskem razvoju t. i. zamudniškega naroda.

The essay brings a reconstruction of the systematic whole of Kidrič's views about literary art. It limits its field inside the wider sphere of literary history — literature; it describes the division of literature into poetry and versification; it treats in detail the source of poetry in experience, the connection between its main constituents (experiential content and means of expression) and the determinants of the creative personality (innate basis and the influence of the period and of history). It deals with the esthetic and historically-developmental value of literature, touches on the problem how the reader receives a literary work, and elucidates the function of literature in the cultural-historical development of a nation sometimes said to be belated in its development.

Uvod

Pričujoči spis je odlomek iz daljše razprave z naslovom »Temelji, cilji in metode literarne zgodovine v delu Franceta Kidriča«. ¹ Razprava izhaja v prvem, pretežno analitičnem delu iz Kidričevih načelnih izjav o vprašanih literarne zgodovine in skuša odkriti glavne sestavine njegovega sistema na več ravneh njegovega raziskovalnega dela: ob celotnem slovstvenozgodovinskem prikazu, ob biografiji literarnega ustvarjalca in ob vprašanju o literarni umetnosti. V drugem, pretežno sintetičnem delu skuša prikazati ustroj in delovanje celotnega Kidričevega sistema ali njegovo notranjo logiko; v ta namen opredeljuje njegove znanstveno-metodološke in ideološke sestavine in si zastavlja vprašanje, v čem je bistvo tako imenovanega Kidričevega literarnozgodovinskega pozitivizma in kje so njegove meje.

Poglavje o literarni umetnosti, ki torej sodi v prvi del razprave, se marsikje opira na prejšnja izvajanja, ki jih tu seveda ni mogoče v celoti povzeti, vendar je treba vsaj približno nakazati njihove glavne ugotovitve.

¹ Avtor jo je v l. 1975 zagovarjal kot magistrsko nalogo na oddelku za primerjalno književnost filozofske fakultete v Ljubljani.

Kidrič je v vrsti načelnih izjav razložil svoje poglede na predmet literarne zgodovine, ki ga je opredelil z izrazi slovstvo, pismenstvo, književnost, literatura in zahteval, da ga je treba obravnavati v tesni zvezi s kulturno in sploh vso zgodovinsko preteklostjo naroda. Vendar se je izkazalo, da imamo v njegovih dejanskih raziskavah opraviti le z dvema vsebinsko različnima pojavoma: s slovstvom, ki zajema vse tekste danega jezikovnega območja, in z literaturo, ki je omejena le na tekste, ustvarjene z umetniškim hotenjem. Podrobnejša opredelitev slovstva je usklajena z načinom obravnave, ki razlaga slovstveno dogajanje z vplivi širšega družbenozgodovinskega okolja po kavzalno genetični in po funkcionalno namenski zvezi. Kidričevi pogledi na slovensko slovstveno zgodovino se na najvišji sintetični ravni strnejo v shemo, katere temeljni sestavini sta zamudništvo in prerod; ta shema veže slovstveno dogajanje na narodno zgodovino in na širše evropske literarne in kulturne procese ter mu določa način obravnave in vrednostne kriterije. V njej je predvideno tudi mesto za literarno umetnost; vendar je ta po izvoru bistveno vezana na ustvarjalno osebnost, zato je treba tudi njo pritegniti v sklop znanstvenega raziskovanja. Pod Kidričevimi dokumentiranimi opisi posamičnih pesnikovih biografskih doživljanj in empirično ugotovljivih duševnih potez se skriva sistematičen pogled na ustroj človeške osebnosti. Obravnava jo dinamično; njene lastnosti izvaja iz njenega razvoja, v katerem se združujeta zunanja biografija in notranje doživljanje. Sleherno osebnost opredeljujeta dva sklopa silnic, dve determinanti: prirojene osnove in pa vsi zunanji vplivi, ki jih Kidrič združuje pod pojmom dobe. Vse to velja tudi za literarnega ustvarjalca. Njegova posebna lastnost, pesniški dar ali ustvarjalnost, ni nič drugega kakor sklop potenciranih občečloveških zmožnosti doživljanja ter izražanja in oblikovanja doživetij. Doživljanje, v katerem se srečujejo vplivi obeh determinant osebnosti, se izraža v njenih literarnih delih, tako da določa njihovo snov oz. motiviko in vpliva tudi na njihovo oblikovno plat. V tem je utemeljen pomen biografskega raziskovanja, ki povezuje potek pesnikovega zunanjega življenja z notranjim doživljanjem in posamezna doživetja z njihovim izrazom v literarnih delih. Vendar to ne velja za slehernega literarnega delavca, temveč samo za pravega ustvarjalca pesnika, pri katerem se prirojene osnove osebnosti lahko uveljavijo v doživljanju in izrazijo v ustvarjanju celo navkljub nasprotno vplivom dobe. Zato je treba od njega ločiti drugi tip literarnega delavca verzifikatorja, pri katerem prirojene osnove osebnosti niso tako močne in ki zato ne ustvarja po nareku osebnega notranjega do-

življanja, temveč le »z voljo in vajo«, se pravi zavestno, po danih literarnih vzorih in programih.

Vprašanje o literarni umetnosti se torej pri Kidriču zastavlja v prostoru, ki ga na eni strani opredeljujejo njegovi pogledi na slovstvo in sintetično podobo njegovega zgodovinskega razvoja, na drugi pa razumevanje ustvarjalne osebnosti in njene biografije. Povsem razumljivo je, da mora obravnava na obeh ravneh slednjič pripeljati do tega vprašanja, saj je literatura pri Kidriču označena kot osrednji del predmeta slovstvene zgodovine, pa tudi ustvarjalec je navsezadnje zanimiv predvsem zaradi svojih literarnih del, in eden izmed glavnih, če ne sploh glavni namen biografskega raziskovanja je ravno to, da želi omogočiti pravo razlago teh del.

Tako kot sleherno obravnavanje literature, slonijo tudi Kidričeve raziskave na nekih teoretičnih izhodiščih ali temeljih, na nekih pogledih na bistvo literature, njen izvor in ustroj, njeno vrednost in njeno zgodovinsko vlogo. Vendar ta njegova izhodišča, tako kot sploh teoretični temelji vsega njegovega sistema, niso strnjena in izrecno razložena, temveč večinoma implicirana v konkretni obravnavi. Preden jih začnemo analizirati, si je torej treba ogledati, kako se literatura sploh pojavlja v njegovih glavnih spisih.

Mesto literarne problematike v Kidričevih glavnih delih

Iz Zgodovine slovenskega slovstva je v glavnem zaradi zunanjih razlogov odpadlo poglavje o Prešernovi dobi, s katerim bi se delo predvidoma moralo končati, zato je razumljivo, da je literaturi odmerjen le njegov manjši del.

Literatura je prisotna v odlomkih, ki prikazujejo evropski literarni okvir za posamezne dobe slovenskega slovstva. Ker je Kidričeva shema za obravnavo dob dozorela precej pozno, v prvi polovici Zgodovine še ni posvečal temu vprašanju tolikšne pozornosti kakor proti koncu. Sicer se že njegova obravnava celotne prerodne dobe začenja s prikazom razmer v evropskih literaturah sredi 18. stoletja,² vendar si Kidrič tu predvsem prizadeva poiskati vzporednice posebnemu slovenskemu slovstvenemu razvoju. Ko ugotavlja razlike med kulturno razvitimi in zamudniškimi narodi, poskuša dokaj podrobno zabeležiti skupne poteze

² Glej Kidrič France: Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti, Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature, Ljubljana 1929—1938 (odslej citirano kot ZSS; str. 1—136 po drugi, predelani izdaji prvega snopiča iz l. 1932), str. 137—142.

slovstvenih in splošno kulturnih razmer pri evropskih zamudnikih in podati splošne značilnosti prerodnih procesov. Nasprotno se pri kulturno razvitih narodih zadovolji s kratko ugotovitvijo, da je pri njih prevladoval vpliv francoskega klasicizma, ki pa se je že izčrpaval, zato jim je bila potrebna nova usmeritev literarnega okusa; vendar se literarni premiki pri njih povsem razlikujejo od prerodnih procesov pri zamudnikih.

Precej več se je Kidrič ukvarjal z evropskimi literarnimi razmerami v zadnjih razdobjih preroda. Zlasti podrobno je prikazal literarni okvir za t. i. tretje razdobje Zoisovega mentorstva (1799—1809), ki se časovno približno ujema s prvim razmahom romantike.³ Tu obnavlja v glavnih potezah historiat njenega dotedanjega razvoja v Angliji, Franciji in Nemčiji, navaja njene glavne predstavnike, dela in ideje. V tem sklopu zajema tudi časovno in problemsko območje, ki ga literarne zgodovine danes označujejo kot predromantiko. Ker novo gibanje v Angliji in Franciji še ni nastopalo zavestno s tem imenom in s teoretično razvitim literarnim programom, posveča največ pozornosti nemški romantiki, ki je bila najpomembnejša za slovanske književnosti. Naštevava njene predstavnike, središča delovanja in publikacije, prikazuje njeno zunanjo dinamiko in njeno pot v Avstrijo ter razpravlja o nekaterih osrednjih pojmih romantične ideologije. Ves ta sklop obravnava glede na razmerje med romantiko in prerodnimi gibanji pri zamudniških narodih. Ugotavlja, da so se prerodna gibanja lahko oplodila z romantičnimi teorijami le po ovinkih in s prenašanjem in prilagajanjem gesel, ki so bila namenjena drugačnim razmeram. Definicije romantične poezije in vsebinski umetniško teoretični problemi so bili preroditeljem le težko razumljivi. Tuje metrične oblike, ki jih je uvajala zlasti nemška poezija, so sicer mogli posnemati, teže pa so jim bile dostopne misli o razkroju oblike in o atektonski zgradbi. Še najlažje so našli stik s svetovnonazorskimi plastmi romantike, z njenimi družbenimi in državnimi idejami, in so poskušali prilagajati svojim razmeram in potrebam zlasti romantični nacionalizem, poglede romantikov na pomen narodnega jezika in narodne poezije. Tako je torej vsa Kidričeva obravnava romantike prilagojena vprašanju, kako je nova literarna smer prispela do zamudnikov, zlasti seveda do avstrijskih Slovanov, in kaj je utegnila pomeniti za njihov slovstveni in literarni razvoj. Sam opis romantike se opira (tako kot drugi evropski literarni okviri v Zgodovini in sploh večina Kidričevih komparativističnih pregledov) na tuje strokovne vire in ni njegovo samo-

³ ZSS, str. 354—360.

stojno delo.⁴ Zato je za presojanje njegovih pogledov na literaturo veliko pomembneje, kako obravnava literarno problematiko v slovenskem slovstvu.

Začetki slovenske literature se po njegovem prepričanju pojavijo šele v prerodni dobi, kjer jih seveda prikazuje s primerno pozornostjo. V prejšnjih, neliterarnih dobah pa se ravna po svoji načelni zahtevi, da je treba tudi take dobe obravnavati po njihovem literarnem pomenu. Literarna problematika se v teh poglavjih pojavlja pri izbiri periodizacijskih oznak, torej pri imenih dob, in pa v sistematičnih pregledih dob, kjer odkriva avtor morebitno pojavljanje umetniških ustvarjalnih teženj ter prikazuje tudi formalno stran slovstvenih del.

Ob periodizacijskih oznakah je mogoče ugotoviti, da Kidrič očitno priznava občo literarno-umetnostno periodizacijsko shemo z zaporedjem renesansa — barok — klasicizem — romantika (predromantike še ne upošteva), vendar omejuje njeno veljavo na literature razvitih evropskih narodov; za zgodovino slovenskega slovstva pa jo zavrača, ker zanjo ni primerna ne časovno ne vsebinsko. Termin »barok« se časovno ne ujema z začetkom protireformacijske oz. katoliške dobe; razen tega izvira iz likovne umetnosti in zato ni primeren za oznako cerkvene književnosti, ki skoraj ne goji umetniških ambicij.⁵ Tudi termin »klasicizem« ni primeren za oznako prerodne dobe, ker se slovenska verzifikacija tega časa kljub posameznim klasicističnim potezam močno odmika od prevladujočega tipa evropskega, zlasti francoskega klasicizma; razen tega je vpletena v prerodno gibanje, ki pa je toliko širše od samega slovstvenega dogajanja, da literarna oznaka ne more zajeti vseh njegovih razsežnosti.⁶ Zavračanje evropskih literarno periodizacijskih pojmov je torej v tesni zvezi s tem, kako Kidrič določa predmet literarne zgodovine in kako v konkretni obravnavi razširja njeno predmetno območje še na zunaj-slovstvena vprašanja.

⁴ Avtor navaja tele glavne vire: Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte (1. izdaja 1925—). — Walzel Oskar: Romantik, Leipzig—Berlin 1918 (pravilno: Deutsche Romantik, 1. izd., 1903). — Nagl-Zeidler-Castle: Deutsch-österreichische Literaturgeschichte, Wien 1914. — Meinecke Friedrich: Weibürgertum und Nationalstaat. München-Berlin 1922 (o političnih in socialnih nazorih romantikov).

⁵ »Termin: protireformacija ni opravičen niti za prvih 50 let. Oznaka: katoliška doba je mnogo manj značilna kakor za drugo polovico 16. stol. oznaka: reformacijska doba. A termin: baročna doba za južnonemške in z njimi slovenske pokrajine nekako do 1600 sploh ne prihaja v poštev, mimo tega je termin iz likovne umetnosti za oznako književnosti, ki ne goji literature, ampak se ozira zgolj na potrebe cerkve, sploh neprimeren.« (ZSS, str. 115.)

⁶ ZSS, str. 691.

V pregledih formalne plati slovstva v neliterarnih dobah posveča Kidrič daleč največjo pozornost analizi knjižnega jezika, njegovi ustalitvi oz. normiranju in bogatenju njegove izrazne sposobnosti. Za problem literature je po njegovem mnenju bistvenega pomena, ali so v dobah pretežno cerkvenega slovstva sploh nastajali kakšni teksti z umetniško ambicijo in ali je mogoče v slovstvenem delovanju zaslediti odmeve zavestne volje do umetniškega izraza in oblikovanja. Kidrič ugotavlja, da je v srednjem veku pomenila višek oblikovanja v slovenski besedi ljudska pesem,⁷ v reformacijski dobi lahko zabeleži le nekaj pojavov na meji posvetne verzifikacije,⁸ medtem ko je protireformacijska oz. katoliška doba vzpostavila kontinuiteto slovenskega posvetnega pesmotvorstva in celo ustvarila nekakšno tradicijo s prvimi slovenskimi dramatičnimi predstavami.⁹ Vendar je bila glavna naloga teh dveh dob ustvariti cerkveno književnost. Problem slovenske literature torej ob koncu reformacije še ni bil aktualen¹⁰ in tudi v naslednji dobi se je mišljenje o primernosti slovenščine za literarno udejstvovanje z višjo ambicijo le nekoliko spremenilo.¹¹ Naslednje Kidričevo vprašanje se nanaša na razmerje med slovstvom oz. literaturo ter drugimi umetnostmi. Ohranjeni slovenski srednjeveški teksti ne dajejo kriterija za raziskovanje tega razmerja v dobi romanike in gotike.¹² Stil protestantskih pisateljev ne izpričuje umetniške volje, kakršna se odraža v tej dobi na Slovenskem z nekaterimi značilnimi potezami nemške renesanse v likovni umetnosti in arhitekturi. Med slovenskimi protestanti ni bilo besednega umetnika z literarno ambicijo in tudi prireditelji cerkvenih pesmi niso imeli smisla za poetičnost izraza in lepoto oblike.¹³ Več ga je mogoče najti pri slovstvenih delavcih katoliške dobe. V njihovih tekstih se jasno odraža umetniško hotenje dobe, tako da so nekateri zborniki pridig »res tipičen korelat k baročni likovni in glasbeni umetnosti te dobe na Slovenskem«.¹⁴ Kidrič torej očitno priznava kategorijo enotnega umetniškega hotenja ali volje in enotnega stila dobe, ki združuje različne umetnostne zvrsti. V tem je mogoče videti oslavljen odmev tez t. i. duhovnozgodovinske smeri, ki je prodiral v slovensko znanstveno in kritično publicistiko nemara bolj prek umetnostne zgodovine kakor prek literarne; to domnevo potrjuje dejstvo, da je Kidrič razširil in sistemiziral svoje dokaj skope trditve

⁷ ZSS, str. 11.

⁸ ZSS, str. 81.

⁹ ZSS, str. 126—127.

¹⁰ ZSS, str. 80.

¹¹ ZSS, str. 126.

¹² ZSS, str. 13.

¹³ ZSS, str. 84—85.

¹⁴ ZSS, str. 129.

o tem problemu prav na pobudo Steletove kritike.¹⁵ Vendar ni mogel graditi svoje periodizacije na tej kategoriji, ker je videl težišče dogajanja v slovstvu brez umetniške ambicije in povezoval njegov razvoj z zunaj-slovstvenimi območji. Zadnje specifično literarno vprašanje, ki ga je obravnaval v zvezi s formalno stranjo slovstvenih del v neliterarnih dobah, je metrika. Za vsako dobo je skopo označil bistvene značilnosti njene verzifikacije — temeljno verzifikacijsko načelo oz. sistem, glavne oblike verzov in kitic ter uporabo rime.¹⁶

Vsekakor so vsa navedena specifično literarna vprašanja po pomenu, ki jim ga Kidrič pripisuje, kvečjemu enakopraven, po obsegu pa celo eden manj pomembnih vidikov; izčrpna zgodovinska obravnava slovstva v neliterarnih dobah mora razjasniti pred njimi še vrsto izrazito ne-umetnostnih vprašanj. Dokaj večja pozornost je posvečena literaturi v prerodni dobi. Kidrič sicer tudi tu obravnava formalne plati tako kot prej: umetniško voljo dobe odkriva v literarnem slogu klasicizma, prikaže razvoj knjižnega jezika in označi glavne metrične novosti v verzifikaciji.¹⁷ Vendar ima tu razen neliterarnih slovstvenih repertorijev opraviti tudi z začetki zavestnega ustvarjanja z literarnimi ambicijami. Zato se tako v kronološki obravnavi posameznih razdobj kakor tudi v sistematičnem pregledu celotne prerodne dobe več ukvarja s slovensko posvetno verzifikacijo, z dramatskimi in proznimi besedili, ki jih označi po slogu, zvrsteh, oblikah in metričnih značilnostih ter jih ocenjuje po umetniški vrednosti in po prerodnem pomenu in funkciji.¹⁸

Monografija o Prešernu je tisto Kidričevo delo, kjer se je avtor največ ukvarjal z literarno problematiko. Ta se v njej pojavlja v treh vsebinskih sklopih. Prvič je prisotna v delu kot najširši evropski literarni okvir, pri čemer avtor posveča največ pozornosti nemški romantiki in njenemu širjenju ter literarnim razmeram v Avstriji; pozneje se zadrži pri literarnem gibanju mlade Nemčije, v evidenci pa ima tudi periodizacijsko oznako Biedermeier, vendar jo omenja le mimogrede v neliterarni zvezi.¹⁹ O tem literarnem okviru je mogoče trditi isto kot o sorodnih

¹⁵ ZSS, Uvod, str. 2+ — 3+. Kljub tej spremembi očitno še zmeraj ni našel globljega odnosa do baročne umetnosti, kot kaže tale pripomba: »Tudi ne smemo pozabiti, da utegne barok v likovni umetnosti pomeniti trajne vrednote, v besedni pa degeneracijo.« (ZSS, Uvod, str. 4+.)

¹⁶ Za srednji vek glej ZSS, str. 10—11, za reformacijo str. 89, za protireformacijo in barok str. 130.

¹⁷ ZSS, str. 720—721.

¹⁸ Sistematičen prerez v ZSS, str. 709—716. V kronološkem pregledu prerodne dobe se seveda ukvarja s posameznimi avtorji, najboljirneje z Vodnikom.

¹⁹ Kidrič France: Prešeren 1800—1838, Življenje pesnika in pesmi, Ljubljana 1938, (= Prešeren II, Biografija) (odslej citirano kot »Prešeren«), str. 7—8, 11, 56—58, 157—159, 298; mlada Nemčija — str. 157, 298—299; Biedermeier — str. 139.

odlomkih Zgodovine: opira se na tuje vire in ima v glavnem informativni namen, vendar se po svoji ureditvi prilagaja vprašanju, kako je Prešeren spoznaval ta literarna dogajanja in kako so utegnili vplivati nanj. Drugič se pojavlja literarna problematika v orisih slovenskih literarnih razmer, v prikazih posameznih piscev in v ocenah njihovih del. Ta sestavina monografije je plod Kidričevega samostojnega raziskovanja in pravzaprav v nekem smislu nadaljuje razpravljanje v Zgodovini, saj nekako nadomešča njeno manjkajoče zadnje poglavje. Zato je vsebinsko in metodološko sorodna Zgodovini, od nje pa se razlikuje le po načinu prikaza, ki je tako kot pri evropskem literarnem okviru ves usmerjen k Prešernu: avtor se sprašuje, kakšne možnosti je dajalo Prešernu sodobno slovensko literarno dogajanje, kaj mu je dejansko pomenilo in kakšen je bil njegov odnos do njega. Tretje in najvažnejše območje literarne problematike v monografiji pa je obravnava same Prešernove poezije. Njegove pesmi iz vsakokratnega življenjskega razdobja sestavljajo enotno skupino, ki jo Kidrič obravnava z različnih vidikov. Daleč največ pozornosti posveča dvema, očitno najpomembnejšima področjema: snovi oz. motiviki in obliki. Razen tega se ustavlja še ob vrsti drugih značilnosti, ki jih obravnava kot samostojne probleme, vendar pri tem ne nakaže njihove medsebojne zveze. Tako se ukvarja z odmevi sodobnih političnih idej in še posebej s prerodnimi manifestacijami v njegovi poeziji, ki jih povezuje s prejšnjimi ugotovitvami o Prešernovi svetovno-nazorski usmeritvi in o njegovem odnosu do slovenskega prerodnega gibanja. Podobno obravnava njegove izjave o pesniškem poklicu in nalogi pesnika, ki se spet navezujejo na problem preroda in na Prešernov odnos do ustreznih gesel romantične pesniške teorije. Dalje se sprašuje, katere stanove in tipe človeške družbe prikazuje Prešernova pesem, vendar samo registrira to njeno vsebinsko območje, ne da bi iz njega izvajal večje posledice. Podobno našteva pojme in primere z religioznega področja in reminiscence iz svetovne književnosti. Seveda se ustavlja tudi pri oblikovnih značilnostih. Pri Prešernovem pesniškem jeziku označi njegovo narečno osnovo, razmerje do slovenske knjižne tradicije in njegov osebni ustvarjalni prispevek k izrazni sposobnosti in bogastvu slovenščine. Posebne obravnave so deležna še Prešernova stilna sredstva, zlasti tropi in figure: tudi tu gre Kidriču predvsem za to, da opiše njihove različne oblike in ugotavlja, s katerega snovnega oziroma vsebinskega območja so zajeta: iz narave, iz družbenega življenja, iz kulturne tradicije. Vsekakor sta mu najpomembnejši področji motivika in metrične oblike: z njima začenja obravnavo Prešernove poezije v vsakokratnem življenjskem razdobju in ju kar najpodrobneje opisuje. Že ob

biografiji literarnega ustvarjalca se je izkazalo, da povezuje Kidrič pesnikove snovi in motive z njegovim osebnim notranjim doživljanjem, to pa razlaga s temeljnimi potezami njegove osebnosti in z zunanjimi biografskimi dogodki. Zvezo pesmi s pesnikom in z njegovo biografijo je mogoče raziskovati v obe smeri: motive pesmi je treba razlagati z notranjim doživljanjem in z biografskimi dogodki, manj znane poteze psihičnega doživljanja in celo posamezne vrzeli v biografiji pa je mogoče rekonstruirati s pomočjo motivike pesmi. Vendar ta zveza ni vedno preprosta, neposredna in lahko ugotovljiva. Nanjo vpliva razlika med pesniškimi vrstami: lirika je neposredna izpoved doživljanja, zato je tesneje povezana z biografskimi doživljaji, medtem ko je snov pri epiki usklajena s prevladujočim pesnikovim razpoloženjem ali življenjskim občutjem v nekem razdobju, ki sicer je biografsko utemeljeno, vendar posameznih pesniških motivov zato še ni mogoče neposredno prevajati v resnične biografske dogodke. Te zveze lahko ugotavlja le konkretna raziskava za vsak primer posebej.

V sklopu oblikovne problematike združuje Kidrič metrično obliko (ki ji posveča največ pozornosti) ter posamezna vprašanja poetike in kompozicije. Tudi tu analizira posamezne značilnosti pri vsej skupini pesmi iz določenega življenjskega razdobja: ugotavlja njihovo temeljno verzifikacijsko načelo in nadaljuje s posameznimi verzi, kiticami in stalnimi pesniškimi oblikami, ki jih razvršča po tem, iz katere nacionalne literature izvirajo. Zlasti v razdobju 1828—1832, ko je Prešeren zavestno uvajal tuje, predvsem romanske verze in pesniške oblike v slovensko literaturo, se Kidrič za vsakega posebej sprašuje, iz katerih virov jih je spoznaval, kaj je o njih izvedel iz dostopnih metrik, pri katerih velikih pesnikih je videl njihove vzorne uresničitve, kakšni so bili Čopovi pogledi nanje, kaj je utegnil mentor glede na to svetovati Prešernu in v kateri varianti oziroma s kakšnimi spremembami jih je Prešeren končno sprejel. Vse to razpravljanje, polno podrobnih podatkov, torej izhaja iz Prešernove literarne izobrazbe, registrira njegove možne vire in odkriva med njimi dejanske, upošteva Čopov mentorski vpliv in Prešernovo zavestno oblikovno namero; izteka pa se v končno ugotovitev, da je Prešeren izbiral in si prisvajal tuje oblike samostojno, v skladu s svojim doživljanjem in s temelji svoje psihične naravnosti. Isto prepričanje vodi Kidriča tudi pri obravnavanju kompozicije Prešernovih pesmi, le da ima tu v glavnem plemične namene. Z biografskimi dokazi, z raziskovanjem Prešernovih teoretičnih virov in geneze oz. variant posameznih pesmi zavrača teorijo o matematični arhitektoniki, katere glavna zagovornika Avgust Žigon in Josip Puntar sta hotela v Prešernovi poeziji odkriti zavestno uresničitve

vnaprejšnjih oblikovnih in kompozicijskih vzorov, Čopu pa sta pri tem pripisovala vlogo Prešernovega učitelja. Kidrič torej spodbija njune trditve o vlogi zavestnih matematičnih kompozicijskih shem in njuno precenjevanje mentorjevega vpliva. Vendar sam ne začneja podrobnejše raziskave kompozicijskih vprašanj, temveč v skladu z glavno smerjo svoje obravnave razlaga motiviko tudi pri tistih pesmih, ki naj bi bile glavni dokaz za matematično arhitektonsko zgradbo, kot izraz ali odmev biografsko utemeljenega doživljanja.

Literatura, poezija, verzifikacija: bistvo, sestavine, izvor

Kidričevo obravnavanje literarne problematike sicer zbuja na prvi pogled dokaj neizenačen vtis: posamezna vprašanja iz tega sklopa se pojavljajo v različnih kontekstih samostojno in ne da bi avtor razložil njihove medsebojne zveze. Vendar so pri marsikaterem izmed njih vsaj nakazana, če že ne razložena teoretična izhodišča, ki zagotavljajo Kidričevim pogledom na literaturo temeljno enotnost in jih povezujejo s celoto njegovega sistema. Doslej smo v zvezi s slovstveno zgodovino in z biografijo literarnega ustvarjalca že opozorili na nekaj takšnih izhodišč; zdaj pa je treba vzpostaviti zvezo med njimi in jih povezati s problemom literature. Sprašujemo se torej o tem, kaj Kidrič sploh razume pod pojmom literatura in kako ga definira, kakšen je po njegovem prepričanju ustroj literature, kakšne so njene sestavine, v čem so utemeljene in kakšne posledice izhajajo iz tega za znanstveno obravnavanje literature; ustaviti pa se moramo tudi ob vprašanju o vrednosti literature in o njenem zgodovinskem mestu, vlogi in pomenu.

Kidrič začneja svoje literarnozgodovinsko raziskovanje s tole definicijo:

>(…) pismenstvo mi obsega rokopisne spomenike, književnost vse, kar je izšlo v knjigi, literatura pa proizvodnja z umetniškimi stremljenji; slovstvo je najširši pojem in obsega poleg naštetega še v ustnem izročilu živečo narodno pesem in prozo.«²⁰

Literatura je torej po definiciji proizvodnja z umetniškimi stremljenji (drugje uporablja Kidrič tudi izraz: z estetskimi ambicijami) in kot taka obenem sestavni del slovstva. Vendar se je izkazalo, da se vsebina pojma slovstvo v dejanski rabi nekoliko razlikuje od definirane, tako da se prazapprav skrči na tista rokopisna in knjižna dela religiozne ali posvetne vsebine, ki so utemeljena v ideologijah družbenih institucij in

²⁰ ZSS, Uvod, str. 1+.

gibanj — nosilcev slovstvene dejavnosti, in vezana na njihove praktične potrebe. Če pa slovstvo razumemo tako, potem literatura ne more biti več njegov sestavni del, temveč posebno, od njega ločeno področje.

Iz definicije je mogoče razbrati še eno značilnost literature: opredeljena je kot proizvodnja, kar pomeni, da ne more biti omejena samo na literarna dela, temveč sodi vanjo tudi proces njihovega nastajanja. Kidričev odnos do literature, kot se razodeva v tej definiciji in na njej utemeljeni praktični obravnavi, je v tem pogledu soroden njegovemu odnosu do slovstva: če pri obravnavanju slovstva prenaša pozornost s samih del na njihov izvor in na proces njihovega nastajanja — na slovstveno delovanje in njegove nosilce, tudi pri obravnavanju literature poseže v to smer in pritegne vanj njen neposredni vir — literarnega ustvarjalca. Za raziskovanje slovstva kakor tudi literature je torej značilen genetični pogled. Temeljna razlika med slovstvom in literaturo, ki jo opredeljuje definicija in ki jo zasledimo v dejanski obravnavi, pa je v tem, da literatura ni vezana na praktične potrebe in namene, ni podrejena praktičnim kriterijem zgodovinskega dogajanja na slovstvenem in na zunajslovstvenih območjih, temveč umetniškimi ali estetskimi kriterijem. Spričo tega je razumljivo, da literature ni mogoče obravnavati tako kot slovstvo, po praktični funkciji in namenu.

Navedena definicija sicer ločuje območje literature od območja ne-umetniškega slovstva, vendar še ničesar ne pove o vsebini umetniških kriterijev in o uspehu ali neuspehu umetniških ustvarjalnih ambicij. Zato zadošča za potrebe zgodovinskega prikaza slovstva v neliterarnih dobah, pri obravnavi literature pa se izkaže njena nezadostnost. Pojem literature po navedeni definiciji namreč zajema sleherni nezahteven verzifikacijski izdelek na eni strani kakor tudi najvišje umetniške vrednote na drugi. Zato je treba območje literature podrobneje opredeliti in ga notranje diferencirati. Potreba po tem se pojavi že pri literarnih izdelkih prerodne dobe, najbolj pa se zaostri pri Prešernovi poeziji. Kidrič ji je pravzaprav zadostil z razdelitvijo literarnih ustvarjalcev na različna tipa pesnika in verzifikatorja²¹. Ker obravnava literaturo kot proizvodnjo, torej v tesni zvezi z ustvarjalcem, je mogoče to tipologijo brez nadaljnega prevesti v tipologijo literature, tako da dvojici pesnik — verzifikator ustreza dvojica poezija — verzifikacija (ali: pesništvo — pesmotvorstvo). Četudi uvaja Kidrič te pojme v podrobno obravnavo samo na področju vezane besede, jih vendar utemeljuje vsebinsko, tako da lahko zajamejo tudi pojave v pripovedni prozi in dramatiki; če bomo

²¹ K tipologiji literature in ustvarjalca primerjaj tudi: Prijatelj Ivan: Pesniki in občani; v: Prijatelj I.: Izbrani eseji in razprave II, Ljubljana 1953, str. 3—20.

odslej govorili o razliki med poezijo in verzifikacijo, velja to načelno za vso literaturo, vendar s tem pridržkom, da je v literarnem gradivu prerodne in Prešernove dobe, ki ga obravnava Kidrič, pač najbolj vidna na področju vezane besede, kjer je bilo literarno ustvarjanje že najbolj razvito.

Poezija je samostojna, izvorna stvaritev; ustvarjena je po nareku doživetij osebnosti, ki se hoče z izpovedjo notranje odrešiti, zato ni le plod zavestnega dela in izobrazbe, torej racionalne plati ustvarjalca, temveč plod prirojenega pesniškega daru; pesniška dela so absolutne vrednote, ki ustrezajo merilom svetovne literature.

Verzifikacija je nesamostojen, neizviren, epigonski izdelek; ustvarjen je z voljo in vajo, po racionalnih nagibih, in izpolnjuje neko zavestno namero ali celo literarni program, ni pa v zvezi z notranjim doživljanjem ustvarjalca; verzifikacijski izdelki so vrednote, ki ne ustrezajo absolutnim merilom svetovne literature, temveč imajo samo relativen pomen v zgodovinskem razvoju posamezne nacionalne literature.

Verzifikacija in poezija sta torej sorodni, saj je verzifikacija opredeljena z istimi notranjimi kriteriji kakor poezija, le da jih ne izpolnjuje; razliko med njima bi bilo mogoče opisati tudi s tem, da so v poeziji umetniške ustvarjalne ambicije uresničene, v verzifikaciji pa ne. Vsekakor ju družijo isti zunanji kriterij, ki omejuje področje literature: odsotnost praktičnega namena in funkcije ter ustvarjanje z umetniškimi stremljenji²².

Temeljni notranji kriterij v vseh teh opredelitvah je *doživljanje*. Poezija je ustvarjanje po nareku notranjih doživetij osebnosti; verzifikacija se po tem bistveno loči od nje in je pravzaprav bliže slovstvu, tako kot je tudi verzifikator po racionalnem načinu ustvarjanja bližji slovstvenemu delavcu kakor pesniku. To pa ima posledice tudi za praktično obravnavo. Kadar gre za vsebinsko in vrednostno problematiko literarne umetnosti ali poezije, je nasprotje med pesniškim ustvarjanjem po nareku doživetij in zgolj racionalnim, namernim ustvarjanjem v verzifikaciji in v neliterarnih slovstvenih vejah občutnejše kakor zunanje nasprotje med literarnim ustvarjanjem brez notranjega doživljanja v verzifikaciji in slovstvenim ustvarjanjem po nareku praktičnih potreb.

Vprašanje o ustroju in sestavinah literature pri Kidriču ni obširneje teoretično razloženo ali definirano, zato je treba odgovor nanj izluščiti iz njegove obravnave literarnih del. Če si ogledamo samo obravnavo Prešernovih pesmi v monografiji, je mogoče iz nje najprej ugotoviti to, da

²² Vendar Kidrič ne uporablja teh terminov dosledno z opisanim pomenom; zlasti pri terminu literatura večkrat prehaja v ožji, vrednostno opredeljen pomen, ki se približno ujema z opisanim pomenom termina poezija.

je za Kidriča literatura *predmet*, ki je dostopen empiričnemu opazovanju in opisu. Na njem odkriva vrsto značilnosti; z vsako posebej se ukvarja tako, da jo opiše, navaja njene različne možnosti in išče njene vire; vendar teh značilnosti izrecno ne povezuje med seboj, ne vzpostavlja med njimi strukturnih zvez in hierarhičnih razmerij. To pomeni, da je po njegovem prepričanju očitno mogoče obravnavati literarni predmet tako, da izčrpno opišemo njegove posamezne lastnosti; njihova vsota je torej že ustrezen opis predmeta, medtem ko njegov ustroj vsaj na ravni empiričnega spoznavanja ni problem, vreden posebne obravnave. Opisane značilnosti bi lahko kvečjemu zasilno razvrstili na vsebinske in oblikovne, vendar je na prvi pogled jasno, da se vsaj nekatere prepletajo čez obe področji in da tudi Kidričev tekst ne daje zadostne opore za takšno razvrščanje. Notranji red, sistematiko teh opisov je torej treba iskati v zvezi literature z njenim ustvarjalcem. Ustvarjalec je prvi in neposredni izvor literature, zato jo Kidrič obravnava kot *proizvod*; ustrezna razlaga literarnih del se torej mora opirati na razlago ustvarjalca. Vendar daje tej zvezi pravo vsebino šele kriterij doživljanja, zaradi katerega postane ustvarjalčeva osebnost pomembna za literarno delo po vseh svojih razsežnostih, ne le po svoji racionalni plati. S tem se seveda že premikamo s širšega območja literature na ožje območje poezije. Pesniška osebnost je torej prvi izvor dela, lahko bi rekli tudi njegov najbližji vzrok. Ker je temeljna enota pri biografskem raziskovanju življenjsko razdobje, ki predstavlja sklenjeno razvojno stopnjo osebnosti, zato tudi temeljna enota pri obravnavanju literarne umetnosti ne more biti posamezno delo, temveč vsa dela, ki so nastala v tem življenjskem razdobju. Ker je enotnost te skupine del utemeljena v razvoju osebnosti, je za njihovo razlago veliko bolj pomembno, da zasleduje zveze posameznih značilnosti vse skupine z njihovim izvorom v osebnosti, kakor da bi se ukvarjala s celotno podobo ali zgradbo posameznih del.

Kriterij doživljanja, ki omogoča delitev literature na verzifikacijo in poezijo, omogoča tudi sistemiziranje empirično opisanih lastnosti pesniških del v nekakšen red, ki razkriva njihov notranji ustroj. Prva temeljna sestavina poezije je njena *doživljajska vsebina*. Zlasti snov oz. motivika je tista plast literarnega dela, ki bodisi neposredno izpoveduje doživetja osebnosti, ali pa se razpoloženje, ki prevladuje v njej, ujema s prevladujočim razpoloženjem ali življenjskim čustvom ustvarjalca v razdobju, ko so nastajala obravnavana dela.

Druga temeljna sestavina poezije so *izrazna sredstva*. Delitev na doživljajsko vsebino in izrazna sredstva se ne ujema povsem z delitvijo na vsebino in obliko, ki jo je mogoče uporabiti pri verzifikaciji in pri slov-

stvenih delih. Med pesniška izrazna sredstva namreč ne sodijo samo čisto oblikovne značilnosti, kot so metrična shema, stalna zunanja oblika, jezik ali stilna sredstva, temveč tudi religiozna, filozofska, socialna ali kulturnozgodovinska tematika; Kidrič namreč šteje med Prešernova izrazna sredstva tudi prikaz socialnih stanov in tipov v poeziji, teme iz krščanske verske sfere in iz antične mitologije ter reminiscence iz svetovne literature²³. Tak pogled na temeljne sestavine poezije mu omogoča, da lahko dokazuje Prešernovo pesniško samostojnost in izvirnost — in s tem potrjuje njegovo pesniško vrednost — npr. tudi ob uvajanju evropskih pesniških oblik, ob problemu Čopovega vpliva in literarnih vzorov. Zaradi takšnega prepričanja o ustroju in sestavinah poezije zavrača matematično arhitektoniko; njenih shem ne priznava za bistveno sestavino poezije, ne le zato, ker jih empirična raziskava del, njihove geneze in pesnikovih teoretičnih virov ne potrjuje, temveč predvsem zato, ker niso utemeljene v pesnikovem osebnem doživljanju, ampak v literarnozgodovinski tradiciji ali bolje rečeno v teoretičnih pogledih na bistvo poezije. S takšnega izhodišča pa lahko tudi zavrača nekatere interpretacije, ki so po njegovem mnenju preveč poudarjale idejno plat Prešernove poezije in ji hotele vsiliti neustrezno svetovnonazorsko tendenco. Tako npr. razlaga vso religiozno krščansko tematiko Krsta pri Savici kot pesniško sredstvo, ki primerno izraža prevladujoče čustvo resignacije, kakršno sta v pesniku povzročila Čopova smrt in nevrčana ljubezen do Julije²⁴. Sam empirični opis posameznih značilnosti poezije bi še utegnil dopuščati zmotno razumevanje; zato pa je naloga biografske raziskave, da prikaže izvor dela, razjasni življenjsko ozadje in tako odkrije doživljajsko jedro, okrog katerega se razvrščajo druge empirično ugotovljene in opisane lastnosti poezije kot njena izrazna sredstva.

Če je poezija utemeljena v ustvarjalcu, se je treba vprašati, kako sta njeni glavni sestavini povezani s posameznimi območji ustvarjalne osebnosti. Nobenega dvoma ni o tem, da doživljajska vsebina poezije izvira iz doživljanja osebnosti. Snov oz. motivika poezije se sicer res navezuje tudi na literarno tradicijo in je glede na to odvisna od pesnikove literarne in splošne izobrazbe, torej od območja osebnosti, ki se razvije pod vplivom zgodovinske determinante. Vendar je specifična razlika, ki loči poezijo od verzifikacije, ravno v tem, da je pesniško ustvarjanje vezano na osebno doživljanje; torej je tudi doživljajska vsebina poezije, se pravi,

²³ Npr.: »Tisto, kar velja o pritegovanju literarnih reminiscenc, religioznih izrazov in stanov, velja tudi o njegovih primerah in prisposodobah iz drugih območij 1828—1835: da so čisto izrazno sredstvo in ne snoven motiv.« (Prešeren, str. 240.)

²⁴ Prešeren, str. 364—366.

motivika, odvisna predvsem od biološko-psihične determinante osebnosti, ki usmerja njeno doživljanje.

Nekoliko drugačno je to razmerje pri izraznih sredstvih. Seveda je jasno, da so metrične sheme, kitice, stalne pesniške oblike, stilizmi, literarne reminiscence, mitološke prisposode itd. na razpolago v literarni tradiciji in da je torej od pesnikove razgledanosti, poznavanja pesniških vzorov in teorije odvisno, kolikšen repertoar izraznih sredstev si bo pridobil. Vendar bi bilo napačno, če bi sklepali, da je izrazno-oblikovna plat njegove poezije odvisna samo od literarne izobrazbe, se pravi, od zgodovinske determinante osebnosti. Tako teoretičen razmislek kakor tudi Kidričeva konkretna obravnava Prešernovih pesmi nas opozarjata, da ni tako. Teoretičen razlog je najti v njegovem opisu pesniškega daru, po katerem med prirojene osnove osebnosti ne sodi samo sposobnost doživljanja, temveč tudi sposobnost izražanja in oblikovanja doživetij²⁵. Na tej sposobnosti, ki torej pripada v sklop biološko-psihične determinante, je utemeljena tudi izrazno-oblikovna plat poezije. Podobno se ob podrobni obravnavi pesmi izkaže, da Kidrič sicer natanko analizira Prešernovo literarno izobrazbo in navaja vse njene možne vire; vendar ugotavlja, da je tudi v tistih pesmih, kjer avtor zavestno udomačuje tuje literarne oblike, vsebina doživljajske utemeljena, in da je Prešeren izbiral, sprejemal in prilagajal tuje oblike samostojno, v skladu s temelji svoje psihične naravnosti. To prepričanje o njegovi samostojnosti pomeni, da je prirojena osnova njegove osebnosti oziroma biološko-psihična determinanta tudi na oblikovnem področju njegovega ustvarjanja odigrala odločilno vlogo. Nemara najbolj dosleden, dasiravno najmanj razložen izraz tega prepričanja je Kidričeva formulacija o osebnem doživetju oblike²⁶, ki poskuša neposredno povezati obliko poezije s prirojenimi osnovami pesnikove osebnosti. Ta formulacija je torej utemeljena v izhodiščnih teoretičnih postavkah o ustroju osebnosti in pesniškem daru, vendar ni dostopna empiričnemu biografskemu raziskovanju, tako kot mu je dostopna doživljajska vsebina poezije prek biografskih doživljajev; zato mora ostati teoretični postulat, ki ga Kidrič v mejah svoje metode ne more podrobneje raziskovati.

²⁵ Npr.: »...med posebnimi psihičnimi pogoji za besednega umetnika, ki so bili Prešernu prirojeni, so morale biti osnove za lirika: izredna sprejemljivost za vtiske; stopnjevana jakost doživljanja in čustvovanja; nenavadno delavna oblikujoča fantazija; izrazit dar za metaforična izražanja.« (Prešeren, str. 7.)

²⁶ Npr.: »Ako je že v Prešernovem pojmovanju verza in kitice... mnogokaj, kar je odsev pesnikovega osebnega doživetja forme...« (Prešeren, str. 237.). Prim. tudi: »Pesnitve Prešernovih tovarišev imajo le preočite znake, kako se je število verzov množilo brez vsakršnega doživljanja oblik, ob golem mehničnem skandiranju.« (Prešeren, str. 184.)

Izhajali smo od trditve, da je temeljni kriterij, ki loči poezijo od verzifikacije, ustvarjanje po nareku doživetij osebnosti. Izkazalo se je, da sta obe glavni sestavini poezije — motivika in izrazna sredstva — odločilno povezani s pesnikovim doživljanjem, ki je utemeljeno v prirojenih, od zunanjih vplivov neodvisnih osnovah njegove osebnosti, se pravi, v njeni biološko-psihični determinanti. Ker pa pesniško doživljanje ni nekaj posebnega, ker ni bistveno drugačno od občečloveškega, je mogoče to trditev posplošiti tako, da poezija izvira iz prirojene, od zgodovine po izvoru neodvisne človeške narave, in da jo tudi izraža.

To seveda ne velja za verzifikacijo. Verzifikator ustvarja racionalno, ni samostojna in izvirna osebnost, zato imajo njegova dela konvencionalno vsebino in epigonski izraz. Zanj ni pomembno doživljanje, temveč vplivi, vzori, literarna izobrazba in program — vse to pa ni odvisno od prirojenih osnov osebnosti, ki imajo pri njem tako ali tako podrejen pomen, temveč od njenih pridobljenih sestavin; zato je verzifikacija povsem razločljiva z vplivi zgodovinske determinante.

(Se bo nadaljevalo)